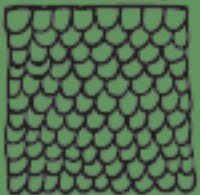

Norbertas
Černiauskas

**PASKUTINĖ
LIETUVOS
VASARA**

aukso žuvys

1

NAUJAMETINIAI VARPAI

ŠEŠTADIENIS

Jokūbo, Galindos, Daugoto

Saulė				Mėnulis				Oro spėjimai		Birželis					
teka		leidž.		teka		leidž.		Malonus oras		Sekm.	2	9	16	23	30
v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.			Pirmad.	3	10	17	24	
v.		m.		v.		m.		☾ Delčia		Antrad.	4	11	18	25	
2	53	19	51	1	43	15	9			Trečiad.	5	12	19	26	
										Ketvirtad.	6	13	20	27	
										Penktad.	7	14	21	28	
										Šeštad.	1	8	15	22	29

Neramių laikų verpetai

Plaka mūsų vargšę žemę.

L. B-lis-Skurdžius

Dailėtyrininkei Halinai Kairiūkštytei 1940-ųjų pradžia nežadėjo nieko gero. Jos asmeniniame gyvenime vis labiau vėrėsi krizė, niūriomis spalvomis dažiusi ir aplinkinį pasaulį. 1939 m. Kalėdas Kairiūkštytė sutiko Rygoje viena: jos vyras Ąederts Eliass, žymus Latvijos dailininkas, per šventes išvyko pas savo artimuosius ir ten viešėjo jau bene savaitę. Iš pradžių Halina laikėsi gana ramiai, gal net kiek mėgaudamasi vienatve – akistata su savimi nuėmė anksčiau slėgusią įtampą. Ji turėjo pakankamai laiko permąstyti santykius su vyru, apsvarstyti sunkų pasirinkimą, kuris jos laukė: toliau gyventi santuokoje Rygoje ar grįžti į išsiilgtą Lietuvą ir galutinai išardyti šeimos laimę? Atrodė, kad jokių tarpinių variantų nebebuvo – arba viena, arba kita.

Ilgainiui likti vienai su tokiomis mintimis darėsi vis sunkiau. Naujųjų metų išvakarėse moteris pratrūko: yrantys santykiai su vyru, intymaus gyvenimo šaltis, Lietuvos ilgesys tapo nebepakečiami. Pirmąsias naujųjų 1940-ųjų metų akimirkas Kairiūkštytė sutiko gulėdama lovoje, klausydama Rygos varpų ir verkdam. Nuotaika kiek pasitaisė, kai radijo bangos atnešė artimus (bet kartu ir tolimus) sveikinimus iš Lietuvos, iš Kauno, kur naujametinių žodį prie Vytauto Didžiojo Karo muziejaus tarė jos vadovas generolas Vladas Nagevičius. Kariškis palinkėjo viso pasaulio lietuviams geriausių bei laimingiausių metų ir sėkmės.¹ Išklausiusi kalbą ir po jos nuskambėjusį Lietuvos himną, kuris Kairiūkštytę visuomet labai sujaudindavo, nelaiminga moteris dar kartą sau pripažino, kad jos ateitis visiškai neaiški: *Nežinau, ką šitie metai man atneš: ar kokią neblogą vietą Lietuvoje, kas mane įgalins sugrįžti gyventi į mielą Lietuvą – tėvynę, ar teks dar sutikti Naujuosius metus Latvijoje – svetimoje žemelėje.*²

¹ „Vakar ir šiandien“, in: *Lietuvos aidas*, 1940 01 02, nr. 2 (5211), p. 10.

² „Halinos Kairiūkštytės užrašų knygelė, 1940 metai“, in: LLMA, f. 397, ap. 1, b. 826, l. 93.

Gyvenimas Rygoje po truputį sekino Kairiūkštytės jėgas ir įgimtą entuziazmą, ji jautėsi atskirta nuo savojo pasaulio, neišnaudojanti potencialo, neduodanti Lietuvai tiek, kiek galėtų. Jai įgriso būti nuolatine vyro įkaite: nesusikalbėti, kęsti jo priekabes; kaskart prašydama iš vyro pinigų, Kairiūkštytė jautėsi žeminama. Ji ėmė ieškotis darbo – bet ne Latvijoje, o gimtinoje. Ši svajonė vis dažniau užvaldydavo jos mintis ir suteikdavo kasdienybei optimizmo. Tačiau ir šias šviesesnes mintis galop užgoždavo abejonės ir baimė pasenti: *Dabar bijau, kad Lietuvos valstybei aš esu jau per sena.*³

Galiausiai naujametiniuose apmąstymuose dailėtyrininkė prisipažino: *turėjau nelaimę gimti ne vyru.* Nedaug moterų taip aiškiai kaip ji suprato, kad šiame pasaulyje joms leidžiama ir atleidžiama žymiai mažiau nei vyrams. Stebėdama vyro elgesį, aplinką, Kairiūkštytė suvokė, kad Eliassui žymiai lengviau – jis ne *nelaiminga boba*⁴.

Kitame Baltijos jūros krante nerimo buvo ne ką mažiau. Švedė Astrida Lindgren, klausydama naujametinių varpų skambesio, niekur nejautė šventinės atmosferos: *ateitis regisi tokia beviltiška, tokia grėsminga. Niekam jokio džiaugsmo.*⁵ Kaip ir Kairiūkštytė, ji nerimavo dėl tėvynės: ar Švedija liks neutrali ar įsivels į karą?

Lietuvoje toli gražu ne visi išgyveno tokias dramas, o su nekantrumu laukė Naujųjų metų. Kai kam jie tikrai švietėsi neblogi – 1940-uosius, pasak astrologų, turėjo valdyti Jupiteris, tad gimę po šios planetos ženklų turėtų būti laimingi, teisingi, mielaširdingi, moralūs, balto kūno, tvirtais dantimis, mylintys savo šeimas bei ilgai gyvenantys.⁶ Tačiau ne visos horoskopų suda-

³ Ten pat, l. 103.

⁴ „Halinos Kairiūkštytės užrašų knygelė, 1939 metai“, in: LLMA, f. 397, ap. 1, b. 826, l. 82–87.

⁵ Astrid Lindgren, *Karo dienoraščiai, 1939–1945*, iš švedų k. vertė Laima Bareišienė, Vilnius: Garnelis, 2018, p. 33.

⁶ „Iš astronomijos 1940 metams spėjimai“, in: *Lietuvių naminis draugas. Kalendorius 1940 m.*, Šiauliai, 1939, nenumeruota.

rytojų, būrėjų ir politinių pranašų prognozės buvo malonios – Europą baugino ne tik šalčiai, bet ir vis labiau besiplečiantis karas. *Didieji žmonės sužvėrėjo, puola vienas kitą, kaip alkani žmogėdros, ir kuomet jau prisisiurbęs nekalto žmonijos kraujo – plyš ir karas sustos. Mūsų tėvynė laimingai, kaip Nojaus laive, jau kelias pavojingas karo bangas perplaukė, ir dėka sumanumui mūsų valdžios vairo, galima tikėtis laimingai priplaukti „ramųjį krantą“, – pranašauta Naujųjų metų kalendoriuje.⁷ Lietuva, vadovaujama sumanių lyderių, turėtų persikelti į biblinio laivo prototipą ir per pasaulinio karo sukeltą tvaną išplaukti gyva ir sveika į ramųjį ateities krantą. Pranašysčių autoriai tikriausiai rėmėsi ne tik savo jausena, išmone ir sąmoju, bet ir patyrimu, kad, Lietuvai pranašaujant laimingą pabaigą, derėtų paminėti ir valdžią bei jos nuopelnus. Alegorija visai vykusi – Lietuvos laivas, nors ir purtomas bei supamas, 1939 m. kiek aptalžytas išmanevravo, kai ne vienas Europos burlaivis, net neišplaukęs iš uosto, nuskendo.*

Kitas orakulas savo ištarmę net sueiliavo:

*Neramių laikų verpetai
Plaka mūsų vargšę žemę.
Niekas nežino, ką šie metai
Mūsų vargšei žemei lemia.*

*Gal ir vėl pasaulio karas
Sumaišys ramius artojus,*

*Gal atneš ką nors ir gero
Šis metelis mums užstojęs.⁸*

⁷ „Iš politikos 1940 metams spėjimai“, in: *Lietuvių naminis draugas. Kalendorius 1940 m.*, Šiauliai, 1939, nenumeruota.

⁸ L. B-lis-Skurdžius, „Naujiems 1940 metams“, in: *Lietuvių naminis draugas. Kalendorius 1940 m.*, Šiauliai, 1939, nenumeruota.

Iš pranašystės atrodo, kad 1940-ieji gali atnešti visko. Turbūt kaip ir bet kurie kiti metai, kuriems šis *poeta* eiliuodavo posmus. Galbūt tik vienas žodis čia atrodo besąlygiškai konstatuojantis tikrovę – karas. Visgi optimizmas žengiant į Naujuosius metus visada nugali. Kairiūkštytė, nubraukusi ašaras, ryžtingai užsirašė: *Dar jaučiu savyje daug energijos, dar noriu kovoti su gyvenimu, iškovoti sau likimą, grįžimą į Lietuvą, gyvenimą mylimojoje Lietuvoje tarp savų, tarp lietuvių.*⁹ Nerimą ir netikrumą apmaldė kasdieniškumas bei paprastumas: „Lietuvos žinių“ aštriaplunksnis žurnalistas, nušvietęs šviežios šventės nuotaikas, pažymėjo, kad ta proga daug kur buvo nugerta, pasikeista linkėjimais, tačiau daugelis Lietuvos gyventojų Naujuosius metus sutiko tiesiog miegodami.¹⁰

⁹ „Halinos Kairiūkštytės užrašų knygelė, 1939 metai“, l. 86.

¹⁰ (k), „Paprastai sutikti Nepaprasti naujieji Metai“, in: *Lietuvos žinios*, 1940 01 02, nr. 1, p. 10.

SPEIGAS

3 po Sekm. SEKMADIENIS

Paulės, Ažuolo, Ankstės, Marcelino, Erazmo

Saulė				Mėnulis				Oro spėjimai	Birželis					
teka		leidž.		teka		leidž.		Malonus oras	Sekm.	2	9	16	23	30
v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.		Pirmad.	3	10	17	24	
2	52	19	52	2	9	16	12	Trečiad.	4	11	18	25		
								Ketvirtad.	5	12	19	26		
								Penktad.	6	13	20	27		
								Šeštad.	7	14	21	28		
								☾ Delčia	1	8	15	22	29	

Jei apie mėnulį yra neaiškūs, miglotas ratas arba du ratai, rodo šaltį. Jei katė guli prie krosnies ir susiritusi glaudžiasi, tai bus šalčiai.

Gimnazisto Puzino piešinys „Žiema“, 1940 m.
Lietuvių literatūros ir meno archyvas

Sniegas ar žemiau nulio krentantys termometrų stulpeliai žiemą Lietuvoje nieko nestebino, tačiau 1940 m. pradžioje užslinkę šalčiai sukaustė ne tik Lietuvą, bet ir dalį Europos. Šaltis netgi pristabdė ugdymo procesą, tad mokytojui Motiejui Lukšuii beliko stebėti orus ir laukti permainų. Sausio 9 d. mokytojas dienoraštyje užsirašė: *Užgriuvo šalčiai: Lietuvoje net –35 °C – šalčiausia Europoje*. Sausio 12 d. pratęsė: *Po trijų dienų atostogų (iš šalčio malonės: buvo net –30 °C, o Vilniuje –37 °C) vėl pradėjome darbą*. Praslinkus kelioms dienoms, sausio 16 d., Lukšys ir toliau nerimavo: *Vėl užgriuvo šalčiai – tokių mano nosis dar nuo pat užgimimo nėra mačiusi. Vakar rytą –4 °C, o šiandien rytą –35 °C! Ir jokio pasikeitimo! Mokiniai vėl nesusirinko. Pokyčiai kalendoriuje atšilimo niekaip neatnešė net vasarį: Suiro mokykloje tvarka. Kai –20 °C švilpia sirena: vaikai neina į mokyklą. Bet atsirado, kurie ateina. Tuos moko. Dėl to vaikai nežino, ar eiti, ar ne į mokyklą*. Vasario 9 d.: *Vėl užėjo šalčiai. Sako dar kris. Aiškina, kad golfo srovė pakrypusi į šiaurę. Šiandien dieną –18 °C, vasario 21 d: Vėl –30 °C. Tauragėje net –35 °C! O jau vasario galas. Ar šis šaltis paskutinis?*¹¹

Speigas sukaustė ir Kauną: istorikas Zenonas Ivinskis, susitikęs kitą istoriką Adolfą Šapoką, išgirdo, kad jo bute temperatūra siekia tik 8–12 laipsnių šilumos, o Šapoka, beeidamas į centrinį Miškų departamento sandėlį prašyti malkų, nušalo ausis¹².

Lyduokiuose, už 100 kilometrų nuo Kauno, viešėjęs kunigas Antanas Pauliukas konstatavo, kad ši žiema buvusi šalčiausia per penkiasdešimt jo tarnystės metų: *Laikant šv. Mišias labai sušąla rankos ir užšąla kielike vynas, kas labai retai atsitikdavo, o dabar*

¹¹ „Motiejaus Lukšio dienoraštis“, in: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoji biblioteka, f. 68, dienoraštis, l. 3–13.

¹² „Zenono Ivinskio dienoraštis“, in: LNB RS, f. 29, t. 2, l. 403.

*užšalimas pasikartoja kiekvieną dieną.*¹³ Vynas vynu, bet minusei temperatūrai mušant šalčio rekordus Vilnijos valstiečiai įprato labiau sekti termometrą negu laikrodžio ciferblatą¹⁴. Kapčiuose sušalo ūkininkų supiltos bulvės, o ledas iki pat Švedijos sukaustė net Baltiją. Stokholme Lindgren užgriuvusius šalčius laikė dar viena Dievo atsiųsta bausme žmonijai. Nors skandinavai lyg ir turėtų būti prie tokių žiemų pripratę, Lindgren tokios dar nebuvo mačiusi. Susisiekti jūra tapo sunku, visoje Švedijoje trūko anglių namų šildymui. Lindgren bute buvo siaubingai šalta, todėl jo beveik nevėdino, nors anksčiau šeima miegodavo prie atvirų langų kiaurus metus¹⁵. Šalčius kęsti padėjo nusipirkti nauji kailiniai, tačiau ji abejojo, ar spės juos sudėvėti, iki kol ateis ragnarokas – nežabota gamtos jėgų pergalė, savotiška pasaulio pabaiga. Atrodė, kad pasaulis ritasi būtent link to.

Dar toliau, už Baltijos ir Šiaurės jūrų, Ispanijos pilietinio karo veteranas George'as Orwellas savo ūkelyje laukė atlydžio, tačiau kasdien iškrisdavo vis naujų snaigių, kildavo pūgų. Didžiojoje Britanijoje pirmą kartą nuo 1888 m. užšalo Temzė. Nepaisant to, sausio 21 d. Orwellas džiaugėsi – jo ūkelio vištos net ir tokioje žvarboje padėjo 12 kiaušinių.¹⁶

Tiesa, ne visus speigai gąsdino – Jurgiui Savickiui, 1940 m. pradžioje po diplomatinių kelionių trumpam sugrįžusiam į Lietuvą, arktiniai šalčiai savotiškai net patiko. Ankstesnių sugrįžimų metu diplomatą nuolatos vargindavo reikalai ir susitikimai, o eiliniai pasisveikinimai *Labas, ar ilgam?* išaugdavo iki begalinės virtinės beprasmių pašnekėsių, kurie rašytoją ir diplomatą

¹³ Antanas Pauliukas, *Dienynas, 1918–1941 m.*, kn. 3: 1934 m. gegužės 1-oji – 1941 m. vasario 23-ioji, parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 623, 642, 714, 717.

¹⁴ Józef Mackiewicz, *Tiesa akių nebado*, iš lenkų k. vertė Jonas Malinauskas, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 122.

¹⁵ Astrid Lindgren, *Karo dienoraščiai, 1939–1945*, p. 35.

¹⁶ George Orwell, *Dienoraščiai*, iš anglų k. vertė Arvydas Malinauskas, Kaunas: Jotema, 2015, p. 242.

erzino. Tad šalčiai Savickį gelbėjo – gatvėje besisveikindami praeiviai nedrįsdavo kilsčioti kepurės, o kai tik kas bandydavo ištartį tą prakeiktą *labas*, pasisveikinimas užšaldavo burnoje.¹⁷

Nepaisant speigo, žiema ir jos pramogos teikė bene vienintelį džiaugsmą Kairiūkštytei. Jos atgaiva ir laime tapo slidinėjimas, o ypač – čiuožinėjimas ant ledo Rygos čiuožyklose. Stovėdama ant pačiužų ji užsimiršdavo ir svajodavo, kad kitą žiemą norėtų taip leisti laiką Kaune ar Vilniuje. Kovo 22 d. ji paskutinį – per tą žiemą net keturiasdešimt trečią – kartą avėsi pačiužas. Čiuožiant paskutinį kartą *ledas buvo kaip veidrodis. Geriau jau negalėjo būti*.¹⁸ Panašiai žiema džiaugėsi universiteto studentai Alfonsas Čipkus ir Gediminas Jokimaitis, vasario pabaigoje slidinėdami Žvėryno ir Karoliniškių kalvose Vilniuje.¹⁹ Ne visada ir ne visiems žiemos pramogos išeidavo į gera. Sausio 7 d. sužadėtiniai Marija Alseikaitė ir Jurgis Gimbutas slidinėjo Vilniaus Sapieginės kalnuose už Antakalnio. Bepramogaudama pora susipyko.²⁰

Laikantis tokiems orams pavasario laukimas tapo ne tik įprastu permainų troškimu, bet ir išgyvenimo dalimi ar net sąlyga. Priešingoje nuo Vilniaus Lietuvos pusėje esančios Dimitravo darbo stovyklos kalinys Motiejus Šumauskas atėjęs 1940 m. pavasariui labiausiai džiaugėsi ne sutrumpėjusiu nelaisvės laiku, o pasibaigusia negailestinga žiema. Netoli Baltijos jūros esančiame Dimitrave šalčiai laikėsi iki pat balandžio – pagrindininkas komunistas per savo amžėlį nebuvo tokių speigų matęs, daug kas stovykloje apšalo ausis, rankas ar kojas²¹. Žiema komunistams kirto ne ką švelniau už rūstųjį Antano Smetonos režimą.

¹⁷ „Kreivomis Vilniaus gatvėmis“, 1940 01 22, in: Jurgis Savickis, *Raštai*, t. 4: *Dienoraštis*, Vilnius: Vaga, 1995, p. 141–142.

¹⁸ „Halinos Kairiūkštytės užrašų knygelė, 1940 metai“, l. 103a.

¹⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*, t. 1: 1938–1970, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1998, p. 37.

²⁰ *Marija Gimbutienė. ...iš laiškų ir prisiminimų*, sudarė Živilė Gimbutaitė, Kornelija Jankauskaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2005, p. 62.

²¹ Motiejus Šumauskas, *Kovų verpetuose*, Vilnius: Vaga, 1973, p. 481.

Nors ugdymo procesas kiek pristojo, toli gražu ne visus darbus Lietuvoje speigas paralyžiavo. Vasario 18 d., spiginant bene 30 laipsnių šalčiui, Lietuvos karinės žvalgybos pareigūnas, Vilniaus žinių rinkimo punkto vedėjas Bronius Aušrotas automobiliu atvyko į Naująją Vilnią, kur paprašė šoferio jį paleisti ir po valandos paimti sutartoje vietoje. Aušrotas šoferiui patarė per tą laiką būtinau kur nors užėiti, kad šis automobilyje nesušaltų. Išlipęs iš automobilio, Aušrotas nuėjo į vieną iš čia stovėjusių pastatų ir kurį laiką laukė. Netrukus jis išvydo raudonarmietį Gadžibalą Butajevą – neaukštą, apie 165 cm ūgio, juodaplaukį, tamsios kaukazietiškos išvaizdos vyrą su juoda, senokai ir prastai nuskusta barzda. Nuo vyro dvelkė nešvara. Galbūt žiemą, esant tokiam šalčiui, maudytis kareivinėse nebuvo įmanoma ar itin patogu. Aušrotas mėgino suprasti, ar raudonarmiečio noras susitikti ir galbūt bendradarbiauti su Lietuvos slaptosiomis tarnybomis yra nuoširdus žingsnis, provokacija ar kažkas kita.²² Pokalbis truko apie pusvalandį, o tada Aušrotą sutartoje vietoje paėmė šoferis.

Miškininkams žiemos darbai taip pat buvo sunkūs. Teko žymiai daugiau praleisti laiko speige, daug dirbti aprūpinant gyventojus malkomis. Dėl karo sutrikus skystojo kuro ir anglių pristatymui iš užsienio žmonės eilinį kartą gelbėjo Lietuvos miškai, malkos tapo itin patrauklia preke. Tačiau gelbėdamas gyventojus nuo šalčio, ne vienas miškininkas apšalo rankas, kojas, nosį²³.

Nukentėjo ne tik medžiai, augalai, žmonių rankos, ausys ar kojos – šalo ir gyvūnai. Karvėms tvartuose nušaldavo speniai, vištoms – kojos, neramu buvo ir miško žvėrimis, paukščiams. Šalčiai turėjo ir ilgalaikių padarinių: ūkininkams, o ypač nauja-

²² Bronius Aušrotas, *Sunkių sprendimų metai*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1990, p. 118–121.

²³ Inž. m. K. Ščesnulevičius, „Šių metų žiema Kauno apylinkėse“, in: *Mūsų girios*, 1940, nr. 5 (103), p. 294.

Karys Adolfas Ramanauskas (trečias iš kairės) su tarnybos draugais, 1940 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus

kuriams, pavasaris prasidėjo ypač skausmingai – paaiškėjo, kad praėjusios žiemos poliariniai šalčiai nusiaubė taip puoselėtus Lietuvos sodus ir bitynus. Vasarop buvo aišku, kad apšalo agrastai, serbentynai bei avietynai, nukentėjo kiti sodų augalai, apšalo net ir atsparesnės antaninės ir „Lietuvos pepino“ veislės obelys bei beveik visi jauni *čiepai*. Kai kuriose vietovėse nukentėjo net 50–75 proc. sodų, todėl jie kaip niekad menkai žydėjo. Specializuotoje spaudoje patarta nedelsiant dorotis su šalčių padarytais nuostoliais soduose: karpyti ir genėti apšalusias šakas, vaiskrūmius patręšti salietra, purenti žemę²⁴.

Šalčių pasekmėms Lietuvos sodams ištirti buvo sudaryta speciali komisija, kuri lankėsi Kauno, Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskričių soduose ir medelynuose, o Žemės ūkio rūmai išplatino per 1000 anketų sodininkams, kad šie pasisakytų dėl šalčių padarytų nuostolių.²⁵ Keliantis į vienkiemius ar renčiant naujas sodybas, naujakuriams naujoviško sodo formavimas buvo itin svarbus – sodas tapo neatskiriamu modernios sodybinės erdvės atributu. Agrarininkai ragino plėtoti sodininkystę bei asmeniniam vartojimui užsiauginti kuo daugiau lietuvių širdžiai ir skrandžiui vis dar svetimų vaisių ir uogų. Turbūt todėl poliariinė invazija į tik ką masiškiau pradėtus puoselėti sodus ne vienam *gaspadoriui* suspaudė širdį. Tarp žmonių, kaip ir visuomet po didesnių stichijų, kuždėtasi: galbūt gamta, siųsdama šalčius, baudė, pratino ar įspėjo mus apie dar didesnius išbandymus ateityje.

Nervingai metai prasidėjo ir gyvuliams. Dėl pievoms nepalankių 1939-ųjų vasarą ūkininkai pasiruošė mažiau pašaro, o žiemą gyvuliai, kovodami su pro tvartų sienas ir plyšius besismelkiančiu speigu, ėdė daugiau, todėl dar kovo mėnesį ėmė stigti šieno ir pakratų. Tad niekas labai nenustebo, kai per pirmą 1940 m.

²⁴ Agr. J. Proškus, „Ir vaiskrūmiai šią žiemą nukentėjo“, in: *Naujoji sodyba*, 1940 05 31, nr. 11, p. 161.

²⁵ G., „Tiria šalčių pasekmes Lietuvos sodams“, in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 10, nr. 269 (5478), p. 3.

pusmetį į pienines Lietuvoje buvo pristatyta beveik penktadaliu mažiau pieno²⁶. Išgyvenęs žiemą ne vienas susimąstė, kad gali kalbėti kiek nori apie progresą ir modernizaciją, tačiau žmogaus ir gamtos bendrystė vis tiek stipresnė ir svarbesnė.

Pavasaris augalų vegetacijai taip pat nebuvo palankus. Dar per šventą Jurgį, balandžio pabaigoje, kai kuriose Lietuvos vietose buvo galima rasti sniego, dėl šaltų naktų ir lietaus stokos kiek vėlavo ir lauko darbai.²⁷ Įprastai birželio pradžioje Smalvų apylinkių sodybos skendėdavo žiedų jūroje, o Panevėžyje palei Nevėžį, Jakšto gatvėje, pražysdavo akacijos, tačiau šiemet pilnai išsiskleidė tik alyvos. Grožėjimosi akacijomis ir iš to kylančių įspūdžių, aikčiojimų, dainų ar poetinių įkvėpimų teks palaukti iki kitų metų. Panašiai situacija atrodė ir Vilniuje – naujasis sostinės burmistras Konstantinas Stašys dar 1939 m. rudenį dukterėčiai Marijai Tūbelytei linkėjo sugrįžti į Vilnių 1940 m. pavasarį, kai mieste pražysta alyvos ir sostinė atrodo kone pasakiška²⁸.

Vėsoka 1940-ųjų birželio pradžia pateikė ir gerų ženklų. Ties Zarasais šiek tiek sužydo obelys, tad žmonės tikėjosi rudenį paragauti vaisių.²⁹ Stiebėsi ir žaliavo pavasariniai javai, žirniai ir dobilai, dygo bulvės, šalčiai beveik nepakenkė po storu sniegu sluoksniu snaudusiems žiemkenčiams. Šeiminkės puolė kuo greičiau sodinti pomidorų, vėlyvųjų kopūstų. Toms, kurios nepasėjo morkų ir burokėlių – ne bėda: juk vėliau pasėti yra ir patvarresni, ir gal net skanesni. Nebe naujiena buvo vartoti ir ridikėlių, špinatų bei salotų, todėl patariama jų vis šviežiai užsisėti.³⁰

²⁶ *Centralinė Lietuvos Pieno Perdirbimo Bendrovių Sąjunga „Pienocentras“*, Kaunas: Pienocentras, 1940, p. 13.

²⁷ B., „Iššalo apie 70 proc. Lietuvos vaismedžių, in: *Lietuvos aidas*, 1940 05 20, nr. 234 (5443), p. 9.

²⁸ Marija Tūbelytė-Kuhlmanienė, „Vaikystės atsiminimai (11)“, in: *Dirva*, 1988 04 14, nr. 15, p. 7.

²⁹ „Zarasų krašto naujienos“, in: *Zarasų kraštas*, 1940 06 15, nr. 21 (382), p. 4; „Kronika“, in: *Panevėžio garsas*, 1940 06 08, nr. 23 (276), p. 2.

³⁰ „Birželio mėnesyje“, in: *Šeiminkė*, 1940 06 06, nr. 12, p. 2.

Prabėgusi žiema suaktualino ir techninius būsto atnaujinimo klausimus. Iki 1940 m. žiemos centrinio šildymo reikalai Lietuvoje vis dar buvo naujovė, tačiau su paskutinėmis modernių namų statybų madomis jau net provincijoje pamažu radosi vis daugiau norinčių įsirengti centrinį šildymą. Ne veltui pristatant naujas statybas ar projektuojant statinius buvo pabrėžiama, kad pastatas turės centrinį šildymą. Labai išaugo specialistų, gebančių įrengti tokį šildymą, poreikis, vis dažniau inžinieriams ir architektams buvo keliami užduotis kuro ir šilumos išteklius naudoti kuo taupiau ir efektyviau. Populiarinant centrinio šildymo sistemą tikimasi per kaminus paleisti vis mažiau brangaus kuro, kurio trūkumą karo sąlygomis juto vis daugiau žmonių. Juk centrinis šildymas – tai visos šalies ekonominis interesas, todėl Darbo rūmų parengtas vadovėlis apie centrinį šildymą, padedantis atsakyti į pagrindinius klausimus meistriui, krosnių kurentojui ar sargui, pasirodė pačiu laiku³¹. Pirkėjus skatino lietuviškų šildymo katilų ir radiatorių „Neris“ reklamos, nors efektyviausia paskata neabejotinai buvo šalančios galūnės ir vis augančios malkų kainos.

Brangus kuras didino socialinę atskirtį. Nuo politikos valdančiųjų atitrauktas Vasario 16-osios akto signataras socialdemokratas Steponas Kairys daug dėmesio skyrė visuomenės demokratizacijai, jos lygybei. Tik gal kiek kitaip nei kad būdamas aktyvioje politikoje – Kairys visomis išgalėmis stengėsi, kad moderniais patogumais – kanalizacija, vandentiekiu ir centru šildymu, galėtų pasinaudoti ne tik turtingieji, bet ir mažiau pasiturintys gyventojai, nors atskirtis šioje srityje ir buvo milžiniška, o prabėgusi žiema tai dar labiau išryškino. Dar 1939 m. parašytame fundamentaliame, beveik 500 puslapių, veikale „Miestų kanalizacija“ signataras apskritai prognozavo, kad jei

³¹ Inž. F. Dobkevičius, *Centralinio šildymo priežiūros talkininkas*, Kaunas: Darbo rūmai, 1940, p. 3.

gyvenimo raida Lietuvoje nepatirs didesnių sukrėtimų, *mes savų miestų atstatymo srity esame atsistoję didelio ir ilgam planuotino darbo pradžioje*³². Modernių patogumų poreikis tiek išaugo, kad Kairys savo veiklos šia knyga nebaigė – 1939 m. gruodį su kitais partneriais jis inicijavo pirmojo Lietuvos statybos ir instaliacijos kooperatyvo „Talka“ steigimą. Įmonės tikslas – vykdyti centrinio šildymo, vandentiekio, kanalizacijos, vėdinimo ar kitokius instaliacijos darbus už realias kainas. Neseniai pradėjęs veikti kooperatyvas buvo spėjęs atlikti kapitalinius darbus Panevėžio kunigų seminarijoje, Juodupės pradžios mokykloje ir Žiegždrių dvare. Kooperatininkai vylėsi, kad 1940-ųjų vasarą išibėgėjęs statybų sezonas šią bendrovę ypač išpopuliarins.³³

Žvarbi žiema tapo įsimintina pamoka, iš kurios mokyta net atėjus vasarai – suskubta ruošti ne tik slides, bet ir malkas. Birželio 14 d. Miškų departamentas įvairių institucijų prašė rinkti žinias apie malkų poreikį besiruošiant būsimei žiemai ir šildymo sezonui bei teiravosi, ar įstaigos šias malkas gali pasiimti *tuojau*. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus nedelsdamas užsisakė 200 erdmetrių pačių geriausių beržinių arba uosinių malkų.³⁴ Ruošiantis žiemai planuota, kad į Kauną malkas gabentų keliasdešimt specialių baidokų, visoje šalyje statomi specialūs kuro sandėliai. Prabėgusios žiemos potyris atvėrė nišą steigti naują kooperatinę bendrovę „Kuras“, kuri kėlė sau tikslą pigiai kooperatyvo nariams tiekti įvairų kurą – nuo durpių ir anglių iki malkų. Buvo tikėtasi, kad bendrovė ateityje taps esminiu žaidėju reguliuojant malkų kainą rinkoje, kad tokių žiemų akivaizdoje nesirastų kainas užkeliančių perpardavinėtojų: *kuriečiai* žadėjo,

³² Steponas Kairys, *Miestų kanalizacija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Technikos fakultetas, 1939, p. IV–V.

³³ Kz., „Pirmasis statybos kooperatyvas „Talka“, in: *Talka*, 1940 05 30, nr. 17, p. 308.

³⁴ „Miškų departamento raštas Švietimo ministerijai“, 1940 06 14, in: LLMA, f. 93, ap. 1, b. 82, l. 7–8.

jog neįvyks tokių atvejų, kai žiemą Kaune net už menkus malkų vežimėlius ir neturtingoms šeimoms teko pakloti po 50–60 Lt.³⁵

Vis dėlto, išsibėgėjant vasarai, prisiminimas apie šaltį baugino ne visus. Kairiūkštytė vasaros pradžioje svajingai prisiminė žiemos džiaugsmus Rygoje: *Vis dėlto didžiausią gyvenimo laimę man gali suteikti dabar tik sportas – čiuožinėjimas ir slidinėjimas!*³⁶ Kitą žiemą šias pramogas Kairiūkštytė vylėsi išbandyti ir Lietuvoje.

³⁵ kz., „Kooperatyvas „Kuras“ veiks visoje Lietuvoje“, in: *Talka*, 1940 05 30, nr. 17, p. 308.

³⁶ „Halinos Kairiūkštytės užrašų knygelė, 1940 metai“, l. 114.

3

KADA PRASIDĖS
VASARA?

PIRMADIENIS

Klotildos, Dievelto, Vigilijos

Saulė				Mėnulis				Oro spėjimai	Birželis					
teka		leidž.		teka		leidž.		Malonus oras	Sekm.	2	9	16	23	30
v.		m.		v.		m.			Pirmad.	3	10	17	24	
v.		m.		v.		m.			Antrad.	4	11	18	25	
2		51		19		54		☾ Delčia	Trečiad.	5	12	19	26	
2		51		19		54			Ketvirtad.	6	13	20	27	
2		51		19		54			Penktad.	7	14	21	28	
2		51		19		54			Šeštad.	1	8	15	22	29

Spėjama, kad 1940 m. bus daugiau sausi, negu drėgni ir vidutiniškai imant, šalti. Vasarą bus karštos dienos ir šaltos naktys. Vasaros pabaiga audringa ir nepastovi.